

УДК 81'225.4

АНДРЕЙКО Л.В.

(Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи НБУ)

ФОЛЬКЛОРНІ ЦИТАТИ В ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ТЕКСТІ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглядається проблема відтворення фольклорних цитат в постмодерністському тексті на матеріалі англomовних перекладів української постмодерністської прози.

Ключові слова: фольклорні цитати, переклад, постмодерністській текст, іронія.

Андрейко Л.В. Фольклорные цитаты в постмодернистском тексте как проблема перевода. В статье рассматривается проблема воспроизведения фольклорных цитат в постмодернистском тексте на материале англоязычных переводов украинской постмодернистской прозы.

Ключевые слова: фольклорные цитаты, перевод, постмодернистский текст, ирония.

Andreyko L.V. Folk Quotes in Postmodern Texts as the Problem of Translation. The article addresses the problem of rendering folk quotes on postmodern texts on the material of English translations of Ukrainian postmodern prose.

Key words: folk quotes, translation, postmodern text, irony.

Сучасне українське перекладознавство дедалі активніше звертається до культурологічних проблем перекладу (М.Новикова, О.Чередниченко, Л. Коломієць, М. Стріха). Одним із малодосліджених питань в цьому ракурсі є відтворення фольклорних цитат. Це є складним завданням для перекладача, оскільки такі цитати легко відчитуються читачем оригіналу, проте їх смисл досить важко донести до цільової культури. Відтворення таких цитат стає ще важчою задачею, коли йдеться про постмодерністський текст, що наскрізь пронизаний іронією.

Метою пропонованої праці є визначення способів відтворення фольклорних цитат в англomовних перекладах української постмодерністської

прози та обґрунтування оптимальних перекладацьких рішень, які зумовлюються специфікою постмодерністської поетики.

Для досягнення мети ставились такі **завдання**:

- проаналізувати прозові твори українських авторів-постмодерністів та визначити функції фольклорних цитат і ступінь їх відтвореності в англomовних перекладах;
- проаналізувати способи відтворення фольклорних цитат в англomовних перекладах українських постмодерністських текстів;
- систематизувати способи перекладу фольклорних цитат.

Об'єктом статті є фольклорні цитати в українській постмодерністській прозі та їх переклад.

Предметом дослідження виступають способи відтворення фольклорних цитат у перекладі.

Фольклорні цитати підключають до постмодерністського тексту глибинний пласт споконвічного духу народу, енергію народних пісень, дум, переказів, прислів'їв та приказок.

Поетична система народної поезії здавна привертала увагу письменників своєю формою, відображенням світовідчуження народу, його уявлень про життя природи, людину і суспільства. Зазвичай письменники й поети через фольклор здійснювали пошук індивідуальних засобів художнього мовлення. Автори-постмодерністи також звертаються до блоку готових мовностилістичних формул, типових пісенних образів, приказок, прислів'їв, але цитатна природа постмодерністського тексту обумовлює їх інші функції. По-перше, фольклорні цитати збагачують „мозаїку цитат” постмодерністського тексту народнопісенним елементом, по-друге, кожна цитата, що сприймається як фольклорна і що містить тільки натяк на певний атрибут навколишнього світу, на ту чи іншу пейзажну деталь, викликає в свідомості читача широке коло асоціацій, пов'язаних зі складеним у даній культурі уявленням про національний фольклор саме як про цілісну систему з усією її образністю, символікою, планами стійких значень і закріплених за ними засобів вираження. В постмодерністському тексті функція фольклорної цитати подвоюється, оскільки часто вона є засобом творення іронії. Тому відчитування цитати саме як фольклорної є передумовою сприйняття іронії.

Специфіка фольклорних цитат полягає також в тому, що читацькі асоціації можуть сягати не лише фольклору, а цілого пласту української літератури, яка виростає з фольклору, ідейно надихаючись ним. Фольклорні відголоси закарбувалися в літературному надбанні найвидатніших українських майстрів слова, тому механізм асоціацій читача може працювати як в загальнофольклорному контексті, так і в співвіднесенні з творчістю конкретного автора / авторів. Приміром, характерні фольклорні мотиви долі, сирітства, чужини, чумакування, туги за втраченою молодістю, за рідним краєм характерні також для Шевченкового Кобзаря.

Така зануреність фольклору в національну історію і літературу робить переклад фольклорних цитат надзвичайно важким завданням. Адже в ідеалі в перекладі має бути збережена здатність цитати продукувати зв'язки з

історичним і літературним минулим України, а також відтворювати причетність автора до національної традиції. Історія англomовних перекладів українського фольклору, що вичерпно описана, зокрема, в праці Р. Зорівчак “Реалія і переклад” [Зорівчак 1989], сягає 1816 року, коли була перекладена книга „Російський трубадур, або Збірка українських і інших національних мелодій”, і відтоді поповнюється новими, щоразу досконалішими перекладами творів українського фольклору. Отже, англomовний читач має певне підґрунтя до впізнання фольклорних цитат і, можливо, навіть до розгортання власних асоціацій.

Як вже зазначалося вище, в постмодерністському тексті фольклорні цитати часто забарвлені іронічною тональністю. Так, в „Московіаді” (нагадаємо наскрізну бінарну опозицію роману „імперський центр – колоніальна периферія”) йдеться про „природне бажання наших предків якомога швидше випнутися у великороси”, що призвело до „певних пристосовуваних мутацій”. Одна з них проявилась в тому, що „*наші славні пращури інтенсивно зривали з себе й своїх нащадків чорні брови, карії очі, ніженькі білії, вустонька медовії й тому подібне націоналістичне причандалля*” [Андрухович 2000, с. 39]. Відразу проглядаються можливі труднощі для перекладача – передача лексем з пестливо-зменшувальними суфіксами, що майже відсутні в англійській мові; полігенетичність цитат „чорні брови”, „карії очі”, що відсилають до загального корпусу фольклорних текстів й сприймаються як поетичні формули. Рафінованого читача-інтелектуала вони можуть відіслати і до літературних текстів, таких як поезія Костянтина Думитрашка „До карих очей” (1854). В.Чернецький передає фольклорність цитат за допомогою поетичних епітетів „lily-white”, „honey-sweet”: „*Our glorious ancestors intensively tore off themselves the black eyebrows, brown eyes, lily-white feet, honey-sweet lips and other nationalist paraphernalia*”, а також експлікує фольклорний акцент, додаючи до речення примітку “An allusion to the traditional signifiers of beauty in Ukrainian folk songs” [Andrukhovych, manuscript]. З одного боку таке пояснення гарантує донесення до цільового читача фольклорної природи цитат, а з іншого – зменшує їх стилістичну виразність як поетичних одиниць в прозовому тексті, яку читач перекладу здатен був самостійно відчитати і вловити іронічний відтінок співіснування високих поетичних формул зі зниженим „nationalist paraphernalia”.

Фольклорний штамп є засобом творення іронії і в такому реченні „*Бо наші предки – славні козаченьки – горілкою будь-яку хворість виганяли*” [Андрухович 2000, с. 52]. Це речення спливає в запаленій свідомості героя, коли він, відчувши нездужання, жалкує, що не прихопив з собою горілки. В перекладі В.Чернецький передає поетичну формулу „славні козаченьки” як „the glorious Cossacks”. Звичайно, через зменшувальний суфікс „козаченьків”, характерний для української народнописенної творчості, іронія в тексті оригіналу є відчутнішою. Але й англійською мовою речення не втрачає свого іронічного забарвлення. Врочистий початок „*For our ancestors, the glorious Cossacks,*” скеровує очікування читача в певному напрямку, яке не

справджується, оскільки речення завершується знижено-побутовими тонами „*used vodka to chase away any sickness*” [Andrukhovych, manuscript].

Фольклорні цитати фігурують в „Московіаді” і у вигляді уривків з популярних народних пісень. Приміром, на фантасмагоричному бенкеті в підземному залі, що знаменував розпад імперії, „дебела монголовида тітка з косою аж до задниці напрочуд крикливо вийойкувала:

*Вышла, вышла девчоночка
В сад вишневай воду брать,
А за нею казаченька
Ведет лошадь напавать!*” [Андрухович 2000, с. 110]

Викривлене звучання популярної української народної пісні у виконанні „монголовидої тітки” на багатотисячному з’їзді патріотичних сил профанує радянську ідею „дружби народів”. Тому в перекладі важливо не лише донести до англомовного читача належність пісні до українського фольклору, а й відтворити її викривлення. В. Чернецький вирішує це завдання так:

*Once a girl went out
into the cherry orchard
carrying water pails;
behind her a young Cossack
led his trusted horse
to the same old well* [Andrukhovych, manuscript].

Читач перекладу може відчути сліди пісенно-поетичної природи уривку завдяки характерним для фольклорного жанру лексемі „once”, епітету „trusted” (horse), а відтворення реалії „Cossack” передає належність пісні саме до української традиції. Передача викривленого характеру цитати досягається за рахунок незбереження рими. (Хоча, можливо, перекладач і не прагнув спеціально досягнути цього ефекту, оскільки сучасна норма перекладу допускає як римований, так і неримований переклад римованого оригіналу.) Завдяки цьому для читача перекладу стає очевидним контраст між поетичними компонентами та їх прозовою текстовою організацією.

Цікаво розглянути функціонування фольклорних цитат в 22-му епізоді „Перверзії”, написаному технікою „потіку свідомості”. Цей фрагмент роману рясніє різного роду мовними штампами й цитатами, що спливають в свідомості героя в найкритичніший момент виконання ним загадкової місії. Функція фольклорних цитат опосередкована авторським зображенням механізму асоціацій, які передають стан внутрішньої напруги героя. В цьому уривку можна простежити певні мікро лейтмотиви, що перебиваються, потоком інших асоціацій. Наведемо один такий лейтмотив, який слугуватиме нам мікроконтекстом при аналізі деяких фольклорних цитат:

„– так здається впливають – <...> – Канале ді Сан Джорджо так здається – впливають впливають – Стенькі Разіна челни – пливить лебедики – пливить – <...> – пливи пливи кораблику – <...> ” [Андрухович 2002, с. 211].

Першим об’єктом нашої уваги є цитата з російської народної пісні „Из-за острова на стрежень”. Наведений зріз асоціацій героя дозволяє простежити механізм її породження. Спочатку в свідомості виникає фраза „так здається

впливають”, яка викликає низку інших асоціативних зв’язків, втілених у подальших п’ятнадцяти асоціативних образах внутрішнього мовлення героя, що повертаються до відправного „так здається”, за яким знову йде „впливають”. Остання лексема в своїй формі третьої особи множини є потужним стимулом для продовження асоціативного ряду: впливають → Стенькі Разіна челни. Це дуже яскрава асоціація в свідомості як українців так і представників інших країн колишнього Радянського Союзу з огляду на їх спільний попередній культурно-історичний простір, в якому однобоко популяризувалась російська культура. Тому те, що цитата з російського фольклору виникає в свідомості героя-українця в момент найвищої напруги розумових і фізичних сил, говорить також, що радянське минуле є частиною його активної свідомості. Крім того, цитата „Стенькі Разіна челни” контрастує з „Канале ді Сан Джорджо” і може інтерпретуватись у контексті протиставлення західної та східної цивілізацій. Канале ді Сан Джорджо, що відкриває прибулим шлях до Венеції, є символом Європейської заглибленості й залюбленості в культуру й уособлює мистецтво, поезію, романтизм. А „Стенькі Разіна челни” повертають читача в асоціативне поле східної цивілізації й асоціюються з її культурним „дикунством” та первісно-стихійним бунтарством.

При перекладі слід враховувати конотативне навантаження цитати, а також її вплив на злагодженість асоціативного ладу епізоду. Англійською мовою асоціативний ланцюг епізоду розгортається так: „– *looks like it's steaming out* – <...> – *to Canale di San Giorgio I guess – they're floating away floating away* – *Stenka Razin's boats* <...>” [Andrukhovych, manuscript]. Прикрим є незбереження в перекладі рамочної конструкції „– *так здається впливають* – <...> – *Канале ді Сан Джорджо так здається*”, від якої відштовхується автор для введення російської народнопісенної цитати. Проте, втрата асоціативного зв’язку між першим фрагментом і подальшим контекстом виправдовує появу в перекладі дієслова „steam out”, оскільки важко собі уявити човни Стеньки Разіна з паровими двигунами. Передача власне цитати „– *they're floating away floating away – Stenka Razin's boats*” промовлятиме лише до читача, обізнаного з російською культурою.

Цікаво відстежити подальший плин асоціацій героя – „*пливіть лебедики – пливіть* –”. Завдяки суміжній позиції цитат з російського й українського фольклору автор увиразнює їх автентичність. Належність даної фрази до українського фольклорного надбання підкреслена демінутивом „лебедики”. В перекладі М. Найдан відтворює „демінутивність” на лексичному рівні: „– *float little swans – float* –”, але не є очевидним, що це передає фольклорні відтінки цитати, адже читач перекладу має співвіднести дану цитату з символікою образу лебедя, що її акумулювало це слово в українському фольклорі. Причому сама символіка в даному випадку не має вирішального значення, важливим є сам факт ототожнення лексеми з фольклорною традицією.

Так само і при перекладі попередніх фрагментів з внутрішнього монологу героя „– *ось так ми її голубоньку – лебідоньку* –”, перекладач домігся досить адекватних відповідників демінутивам: „– *here this way we pull out our little pigeon – our little swan* –”, але вони спрацюють як маркери фольклору лише в

разі володіння читачами перекладу достатньою фоновою інформацією про образне навантаження цих символів.

Поряд з народнописаними цитатами цікавим матеріалом для перекладознавчого аналізу в царині фольклору є прислів'я та приказки. Їх стилістична вагомість обумовлена тим, що, будучи складником живої розмовної мови нації і набутком всіх її представників, вони привносять в текст присмак загального контексту культури народу, його ментальності, традицій, символіки.

Приміром, герой „Московіади” Ю. Андруховича, опинившись в підвалинах Московського метро, „п'яний, хворий, обдертий, з розбитим коліном, без грошей, без авіаквитка”, збадьорює себе мріями про отримання Нобелівської премії. Асоціації запаленої свідомості героя приводять його до народного виразу, що „*Мертвим те все до одного місяця. <...> Мертві бджоли не гудуть*” [Андрухович 2000, с. 86] Народний гумор, виражений в прислів'ї, перш за все акцентує факт апеляції автора до українського фольклору, а також дозволяє йому ємно й виразно зобразити плин думок героя. В. Чернецький дуже вдало передає ці аспекти в перекладі, дослівно відтворюючи прислів'я як „*Dead bees don't buzz*” [Andrukhovych, manuscript], незважаючи на наявність відповідника „*Dead dogs don't bark*” в англійській мові. Перекладач доносить до свого читача належність цитати до іншого культурного простору і, що важливо, зберігає при переносі на інший ґрунт її стилістичну виразність. Експресивність прислів'я в перекладі досягається завдяки алітерації в лексемах “bees” – “buzz”, “dead” – “don't”. Крім того, такий переклад вирашно виглядає в контексті наступної репліки героя: „*А я ще хочу гудіти, мої любі, мої золоті.*” Тепер лексема „buzz”, вже в значенні „to be full of excitement, activity, etc.” [Oxford Advanced Learner's Dictionary] є смисловою скріпою, яка єднає це речення з прислів'ям і, таким чином, переносить ігровий нюанс у переклад: „*And I still want to buzz, my sweet, golden friends*” [Andrukhovych, manuscript].

Так само і при перекладі українського прислів'я „*Пани б'ються, а у хлопів чуби тріщать!*” [Андрухович 2000, с. 120] в „Московіаді” можна простежити послідовну позицію В. Чернецького в намірі показати, що даний народний афоризм належить іншому народові, що він був створений іншою мовою. Заради цього перекладач навіть йде на деякі текстуальні зміни. Те, що прислів'я було сказане при розмові з „маленьким тихим дідком” – вахтером перед дверима зали, в якій відбувалося засідання імперської верхівки, головний герой пояснює так: „З такими старими людьми найкраще розмовляти мовою прислів'їв. Це їх переконує” [Андрухович 2000, с. 120]. Отже, в тексті-джерелі дається атрибуція цитати – прислів'я. Втім, максимально точна передача його лексичних одиниць, а також збереження структури не сприяють тому, щоб читачі перекладу ідентифікували цю цитату як прислів'я, оскільки воно відсутнє в їх апперцепційній базі. Тому переклад прислів'я „*The masters are fighting, and it's the servants who get the beating*” змушує перекладача дещо змінити атрибуцію цитати. Так в перекладі з'являється „figurative language”: „*With such old people it's better to speak in a figurative language. This convinces them better*” [Andrukhovych, manuscript].

Таким чином, перекладач наслідує основний принцип перекладу прислів'їв та приказок, окреслений в численних перекладознавчих працях. Зокрема, М. Рильський пише про те, що прислів'я та приказки мають „перекладатися виразами своєї мови, якщо вони не мають специфічного чи національного характеру” [Рильський 1975, с. 68]. Цю думку поділяє і К. Чуковський: „Для будь-якої підміни англійських прислів'їв російськими можна брати лише такі з них, які ані в іншомовному, ані в російському фольклорі не забарвлені ані історичним, ані національним, ані побутовим колоритом” [Чуковський 1988, с. 110]. Проте, дослідники єдині в думці, що „загальних канонів тут немає, все залежить від конкретних обставин” [Чуковський 1988, с. 107]. Так, і М. Рильський, і К. Чуковський зауважують, що прислів'я „От тобі, бабушка, і Юр'їв день”, яке виникло на ґрунті певних історичних умов, не можна перекладати слово в слово. На це прислів'я натрапляємо в оповіданні В. Діброви „День народження”, де воно є реплікою на адресу вихідця з України, доктора американського університету Юрія Когути, який образившись, залишає компанію своїх співвітчизників під час святкування дня народження одного з них, філолога Юрія Бойка: „**От тобі, бабушка, і Юр'їв день! Все! Накрилася наша Америка! – страхають вони себе. – Тепер він нам влаштує. І курси, і візи, і запрошення**” [Діброва 1999, с. 211]. Ігрове навантаження прислів'я полягає в накладанні на його основне значення буквального – „Юр'їв день” відноситься як до іменинника Юрія Бойка і означає в даному випадку невдале свято, так і до Юрія (Джорджа) Когути, який своїм відходом, обірвав надії кожного з українців, що зібралися, отримати від нього яке-небудь сприяння, щоб надалі залишитися в Америці. Такий зв'язок прислів'я з безпосереднім контекстом вимагає його дослівного перекладу, який з одного боку передає семантику, але з іншого – перетворює прислів'я на звичайне висловлювання. Отже, в перекладі У. Пасічник прислів'я не ідентифікується як таке: „*There we have it, friends – big trouble, right on Yurko's day! It's done! Our America has closed its doors!*” they say, scaring each other. “*Now he'll really take care of everything for us. Courses, visas, invitations – everything!*” [Dibrova 2004, с. 115]. Крім того, відбувається зворотня натуралізація. Переклад відтворює українську форму імені „Юрко”, в той час коли в оригіналі зберігається форма – „Юр'їв”.

Висновки. Складність перекладу фольклорних цитат полягає в їх глибокому зануренні в національну культуру, здатності викликати широке коло асоціацій, пов'язаних зі складеним у даній культурі уявленням про національний фольклор з усією його образністю та символікою. Постмодерністський текст використовує сакральний статус фольклору і забарвлює його іронічною тональністю шляхом вкраплення фольклорних цитат у знижений контекст.

У проаналізованих нами творах найвиразніше фольклор представлений цитатами з народнопісенної творчості та прислів'ями.

Народнопісенні цитати в перекладі передаються такими способами:

- способом використання поетичних кліше (постійних епітетів тощо) / готових поетизмів;
- способом дослівного відтворення цитати та коментаря;

- способом відтворення демінутивності фольклорних форм лексичними засобами.

Порівняльний аналіз показує, що найбільш придатний спосіб, який відтворює як асоціативний потенціал цитат, так і іронію, є передача фольклорних цитат за допомогою поетичних кліше (постійних епітетів тощо) / готових поетизмів. Такий спосіб сприяє виникненню асоціацій, а також свідчить про „високий” статус цитати, що часто контрастує зі зниженим контекстом.

Прислів'я головно перекладаються за допомогою точного відтворення їх лексичного складу, але це не зменшує їх експресивності в перекладі, зате вказує на їх належність до іншого культурного простору.

Перспективою подальшого дослідження вважаємо дослідження відтворення фольклорних цитат в постмодерністському і непостмодерністському текстах в порівняльному ракурсі.

Література

Зорівчак Р.П. Реалія і переклад: На матеріалі англomовних перекладів української прози / Р. П. Зорівчак. – Л.: Вид-во при Львівському ун-ті, 1989. – 216 с.

Рильський М. Мистецтво перекладу / М.Рильський. – К.: Рад. письменник, 1975. – 344 с.

Чуковский К. Высокое искусство / К. Чуковский. – Москва: Советский писатель, 1988. – 349 с.

Список ілюстративного матеріалу

Андрухович Ю. Московіада. Роман жажів / Ю. Андрухович – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 140 с.

Андрухович Ю. Перверзія / Юрій Андрухович. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – 288 с.

Діброва В. День народження // Збіговиська. – Київ: Критика, 1999. – С. 165-221.

Andrukhovych Yu. The Moscoviad (translated by V. Chernetsky) / Yu. Andrukhovych. – Manuscript.

Andrukhovych Yu. PerVersion (translated by M. Naydan) / Yuri Andrukhovych. – Manuscript.

Dibrova V. Birthday (translated by U. Pasicznyk) // Ukrainian Literature. A Journal of Translations. – 2004. – Vol. 1. – P. 87-121.

Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Sixth edition / Ed. By Sally Wehmeier. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 1600 p.

